

Kastelen en buitenplaatsen herbestemd tot onderwijsinstelling

De invloed van herbestemming op het behoud

Harmen Peet

Wijk bij Duurstede, augustus 2018

NKS Kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats

Postbus 123
3960 BC Wijk bij Duurstede
T 0343 578 995
F 0343 591 403
E info@kastelen.nl
■ www.kastelen.nl
■ www.kastelenbeeldbank.nl

Series NKS-rapporten, deel 19.
Onder redactie van dr. F. Vogelzang.

Voor eerder verschenen delen van deze serie zie de laatste pagina van deze publicatie.

Voorpaginafoto: Kasteel Nijenrode bij Breukelen (UT). Bron: Ansichtkaart.

Layout: Alphons te Beek (naar een ontwerp van Maaïke ten Have).

© Nederlandse Kastelenstichting, Wijk bij Duurstede, 2018.

Inhoudsopgave

Voorwoord	■	5
1 Inleiding	■	7
1.1 Aanleiding	■	8
1.2 Probleemstelling	■	9
1.3 Relevantie	■	10
2 Theoretisch kader	■	13
2.1 Erfgoed als begrip	■	14
2.2 Erfgoed in de samenleving	■	15
2.3 Behoud van erfgoed	■	16
2.4 Herbestemming	■	16
3 Methode	■	19
3.1 Selectie onderzoeksheden	■	20
3.2 Keuze voor methode	■	20
3.3 Selectie case studies	■	21
3.4 Onderzoekslocaties en tijdsbestek	■	21
4 inventarisatie	■	23
4.1 Herbestemde Kastelen en buitenplaatsen in Nederland	■	24
4.2 Herbestemde kastelen door de tijd	■	26
5 Case Studies	■	35
5.1 De Oexerhof	■	36
5.2 Kasteel Bethlehem	■	37
6 Conclusie	■	41
Bronnen en Bijlagen	■	43
Bronnen - Literatuurlijst	■	44
Bijlage - Topic lijst interviews	■	46

Voorwoord

In het kader van mijn bachelor sociale geografie en planologie aan de Universiteit Utrecht heb ik medio 2016 onderzoek verricht naar de herbestemming van kastelen en buitenplaatsen tot onderwijsinstelling. Hierbij is met speciale aandacht gekeken naar de invloed die deze herbestemming heeft op het behoud van deze kastelen en buitenplaatsen. Getracht is om te ontdekken of het herbestemmen van een kasteel of buitenplaats tot onderwijsinstelling positief of negatief uitwerkt op het behoud van het object.

Gedurende dit onderzoek heb ik de hulp en medewerking gekregen van verschillende mensen. Bij deze wil ik deze personen graag bedanken voor hun hulp en medewerking aan dit onderzoek. Ten eerste gaat mijn dank uit naar mevrouw Barbou van Roosteren van kasteel Bethlehem en de heer Bijman van buitenplaats de Oexerhof. Dankzij hun medewerking is het mogelijk geweest casestudies te verrichten, om zo tot een antwoord op de centrale vraag binnen dit onderzoek te komen. Daarnaast wil ik de Nederlandse Kastelenstichting bedanken die mij de mogelijkheid hebben gegeven dit onderzoek uit te voeren. In het bijzonder Fred Vogelzang voor de begeleiding gedurende het onderzoeksproces. Tot slot gaat mijn dank uit naar Bouke van Gorp voor de begeleiding bij de opzet van het onderzoek en haar feedback.

Harmen Peet

1

Inleiding

*Kasteel Well in Well,
Bergen (LI).
Foto Peter van der
Wielen, 2010.*

In dit onderzoek wordt gekeken naar herbestemming van kastelen en buitenplaatsen tot onderwijsinstellingen in Nederland. Tegenwoordig zijn er tal van voorbeelden van onderwijsinstellingen die kiezen voor een kasteel of een buitenplaats als vestigingslocatie. De vraag is wat de invloed van deze herbestemming is op de kastelen en buitenplaatsen. Door kastelen en buitenplaatsen een nieuwe functie te geven is de kans groot dat er aanpassingen aan het bouwwerk of de directe omgeving gedaan moeten worden. Te grote aanpassingen kunnen ertoe leiden dat de culturele waarde van deze kastelen en buitenplaatsen aangetast wordt. Dit dilemma staat centraal in dit onderzoek.

1.1 Aanleiding

Herbestemmen is simpelweg het geven van een nieuwe bestemming aan een oud gebouw (Jaarboek Monumentenzorg 1999, 17). Waar dit vroeger vaak een economisch karakter had, namelijk het feit dat een oud gebouw een nieuwe bestemming geven voordeliger was dan een geheel nieuw gebouw te realiseren, heeft herbestemming heden ten dage ook een ander motief. Sinds het eind van de negentiende eeuw is er steeds meer aandacht voor het behoud van het monument. Door een oud gebouw een nieuwe bestemming te geven wordt het voortbestaan van het gebouw gegarandeerd. De gevolgen die eventuele herbestemming kan hebben voor het gebouw en haar directe omgeving worden later besproken, maar duidelijk is wel dat er met het oog op behoud van gebouwen, een afweging kan worden gemaakt om te kiezen voor herbestemming.

Tegenwoordig wordt herbestemming van cultureel erfgoed vaak toegepast. Dit is zeker niet altijd zo geweest. Na de Tweede Wereldoorlog werd vooruitgekeken en draaide alles om herstel en wederopbouw (RCE, 2013). Er weinig waarde gehecht aan oude gebouwen. Als gevolg van die heersende opvatting had men liever nieuwbouw dan dat oude gebouwen gespaard bleven.

Deze opvatting veranderde langzamerhand. Een voorbeeld hiervan is de invoering van de eerste Monumentenwet in 1961. Door deze wet werd het behoud van monumenten wettelijk gewaarborgd. Men vond dat monumenten bijdroegen aan een 'algemeen sociaal belang': monumenten hadden een maatschappelijke waarde en dienden daarom toegankelijk te zijn. De Open Monumentendag die sinds 1986 jaarlijks georganiseerd wordt is daar een goed voorbeeld van. Erfgoed diende dicht bij de burgers te staan.

De gedachte dat erfgoed het maatschappelijk belang diende en daarom an sich bestaansrecht had, heeft geruime tijd stand gehouden. Dit veranderde echter met de komst van de Nota Belvedere in 1999. In dit beleidsdocument werd gepleit voor een andere aanpak met betrekking tot erfgoed. Erfgoed diende 'ontwikkeld' te worden, diende een gebruiksfunctie te hebben. Door erfgoed een nieuwe functie te geven, zo was het uitgangspunt, zou het grotendeels kunnen voorzien in haar eigen behoud, en was ondersteuning door de overheid niet meer nodig. Zeker sinds de economische crisis die in 2008 begon en die de tendens van de terugtrekkende overheid versterkte, is dit een belangrijk uitgangspunt. Gezien de economische situatie het afgelopen decennium en de politieke situatie heden ten dage, is het economische aspect belangrijk geworden. Behoud van erfgoed mag niet teveel geld kosten. Een manier om dit te voorkomen is om gebouwen te herstemmen en zo economisch rendabel te maken.

Dit is dan ook het startpunt van dit onderzoek, waarin de gevolgen van een specifiek soort herbestemming van kastelen en buitenplaatsen, namelijk tot onderwijsinstelling, in kaart wordt gebracht en geëvalueerd. Dit onderzoek staat niet op zichzelf. Het vormt een onderdeel van een groter onderzoek naar herbestemming van kastelen en buitenplaatsen, geëntameerd door de Nederlandse Kastelenstichting, kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats. In dit bredere onderzoek is ook onderzoek gedaan naar bijvoorbeeld herbestemming tot hotels, kantoren, GGZ-instellingen en religieuze bestemmingen.

Het onderwerp herbestemming van kastelen en buitenplaatsen tot onderwijsinstelling en de gevolgen hiervan kunnen kort worden weergegeven aan de hand van twee voorbeelden. Ten eerste is er kasteel en landgoed Nyenrode, waar sinds 1946 de Business Universiteit Nyenrode gevestigd is. Het feit dat de universiteit in een dertiende-eeuws bouwwerk gevestigd is, geeft een extra dimensie aan het werken en studeren bij de universiteit. Zoals op de website van de universiteit geschreven staat: 'Situating on a 13th century estate, Nyenrode has a unique atmosphere to work and study.' (Nyenrode 2016). De vestiging in het oude bouwwerk biedt, volgens de instelling zelf, een bijzondere werkomgeving. Daarbij komt dat het kasteel in prima staat verkeert en daarmee

Kasteel Eerde te
Ommen (OV).
Foto Albert Speelman,
2007.

daadwerkelijk bijdraagt aan de beleving van de gebruikers. Een tweede voorbeeld is de TU Twente. Deze universiteit heeft haar campus gevestigd op voormalig landgoed Drienerlo. Na de Tweede Wereldoorlog kwam het landgoed in handen van de gemeente Enschede. In 1961 kreeg het de bestemming die het nu kent, namelijk een universiteitscampus. Door de bouw van de universiteit en de campus verdween het grootste gedeelte van het landgoed (UT Nieuws, 2015, 9). Niet verwonderlijk misschien dat de Twentse universiteit minder aandacht besteedt aan de historische wortels van de locatie.

Deze twee voorbeelden geven de verschillende gevolgen aan die herbestemming van een kasteel of buitenplaats kunnen hebben. Dit onderzoek zal pogen deze gevolgen in kaart te brengen en uitspraken te doen over de functionaliteit van herbestemming van kastelen en buitenplaatsen tot onderwijsinstelling gekeken naar behoud.

1.2 Probleemstelling

Zoals aangegeven dient het onderzoek ertoe inzicht te geven in de gevolgen van herbestemming van kastelen en buitenplaatsen tot onderwijsinstelling met betrekking tot het behoud van het gebouw en haar directe omgeving. Door hier meer inzicht in te verschaffen kunnen beleidsbepalers, en belanghebbenden voor het behoud van kastelen en buitenplaatsen worden geholpen bij het maken van de keuze voor herbestemming. Door de economische situatie van de afgelopen jaren is het hergebruik van oude gebouwen door middel van herbestemming een efficiënte en goedkope manier om met leegstaande gebouwen en de beperkte ruimte om te gaan.

Zoals in de inleiding is beschreven staan de gevolgen van herbestemming tot onderwijsinstelling centraal in dit onderzoek. Dit heeft geleid tot de formulering van de volgende onderzoeksvraag

- *In hoeverre draagt de herbestemming van kastelen en buitenplaatsen tot onderwijsinstelling bij aan het behoud van het gebouw en haar directe omgeving, en in hoeverre identificeren de gebruikers zich met het erfgoed?*

Om tot een antwoord op deze vraag te komen, zullen er in dit onderzoek een aantal deelvragen beantwoord worden. Allereerst zal er een algemene inventarisatie gemaakt worden, waardoor een goed beeld van de huidige situatie ontstaat en we een beeld hebben waar het tot onderwijsinstelling bestemde erfgoed gesitueerd is en wanneer deze vorm van herbestemming heeft plaatsgevonden. Vervolgens wordt gekeken naar het daadwerkelijke behoud van dit erfgoed, met een onderscheid tussen fysieke en sociale aspecten. Fysieke aspecten hebben uiteraard

betrekking op de vorm en de architectuur van de gebouwen en de inrichting van de omgeving. Wanneer herbestemming tot gevolg heeft dat de fysieke kenmerken enorm veranderen, heeft dit invloed op het behoud van het erfgoed. Echter, erfgoed heeft ook een sociale betekenis. Mensen hebben een emotionele band met erfgoed. Wanneer herbestemming een negatieve invloed heeft op dit aspect, dan schaadt dit ook het behoud van het erfgoed.

- *Waar in Nederland bevinden zich de kastelen en buitenplaatsen die een bestemming als onderwijsinstelling hebben gekregen, en wanneer heeft deze herbestemming plaatsgevonden?*

De beantwoording van deze vraag geeft inzicht in de geografische verdeling en de verdeling in de tijd, waarmee mogelijke trends in herbestemmingsvormen naar boven komen. Bovendien kan op basis hiervan een selectie worden gemaakt voor enkele casestudies.

- *Welke gevolgen heeft de herbestemming op de fysieke kenmerken van het kasteel of buitenplaats en de directe omgeving?*

Een van de belangrijkste aspecten bij het behoud van een historisch bouwwerk is dat de fysieke kenmerken en de inrichting niet te sterk worden aangetast. Wanneer de nieuwe functie van een gebouw vereist dat er aan het gebouw grote aanpassingen gedaan dienen te worden, is het de vraag in hoeverre men kan spreken van behoud. In dat geval heeft de herbestemming niet het bedoelde effect. Daarnaast speelt ook de directe omgeving een belangrijke rol. Een bouwwerk staat namelijk niet op zichzelf. Een buitenplaats bijvoorbeeld is een ensemble van huis, bijgebouwen, tuin en park.

Met betrekking tot behoud is het dus zaak te kijken naar dit geheel. Behoud gaat verder dan het hoofdhuis alleen. De waarde van de tuinen en parken mag niet worden onderschat. Ook wanneer gekeken wordt naar kastelen is de omgeving van het kasteel van belang. Volgens Janssen had een middeleeuws kasteel twee primaire functies. Namelijk een woonfunctie en een verdedigingsfunctie. Dit leidde ertoe dat er over het algemeen sprake was van grachten en bruggen (Janssen 1996, 15-16). Naast het bouwwerk hangen dus ook aspecten uit de directe omgeving samen met het erfgoed.

- *In hoeverre beleven de huidige gebruikers van het erfgoed het gebouw en de directe omgeving daadwerkelijk als historisch erfgoed en identificeren zij zich met dit erfgoed?*

Naast een fysieke waarde heeft erfgoed ook een sociale waarde. Deze waarde kan worden omschreven als de relatie die individuen hebben met het erfgoed. Ieder individu heeft een andere relatie met zijn of haar gebouwde omgeving. De gebouwde omgeving heeft een link met de kwaliteit van leven (Tweed, 62). Voor de één heeft een gebouw slechts een functionele betekenis. Voor de ander gaat dit verder en heeft een gebouw invloed op de identiteit. Zeker bij erfgoed is deze invloed op de identiteit van toepassing. Het gebouw heeft invloed op de 'sense of belonging', het gevoel ergens bij te horen (Tweed, 63). Wanneer een herbestemming hier een negatieve invloed op uitoefent, heeft dit ook negatieve gevolgen voor het behoud van het erfgoed.

1.3 Relevantie

In deze paragraaf zal de relevantie van dit onderzoek besproken worden. Dit zal worden gedaan aan de hand van drie soorten relevantie. Te weten, de maatschappelijke, de wetenschappelijke en de geografische relevantie.

Ten eerste is dit onderzoek maatschappelijk relevant, dit omdat het zoals eerder beschreven een inzicht geeft in de gevolgen die herbestemming met zich meebrengt. Met de resultaten uit dit onderzoek kunnen beleidsmakers en belanghebbenden worden geholpen bij het afwegen om wel of niet voor herbestemming van een kasteel of buitenplaats tot onderwijsinstelling te kiezen. Behoud van cultureel erfgoed is van belang aangezien het van invloed is op de identiteitsvorming en -beleving van de bevolking. Door middel van goede herbestemming kan dit behoud wellicht gerealiseerd worden zonder dat er afbreuk wordt gedaan aan de cultuurhistorische waarde van het erfgoed.

Naast maatschappelijke relevantie kent het onderzoek ook een wetenschappelijke relevantie. Deze is simpelweg gebaseerd op het feit dat er weinig geschreven is over de gevolgen van herbestemming van cultureel erfgoed. Veelal wordt herbestemming gezien als een economisch vruchtbare manier van omgaan met leegstaande oude gebouwen die geen functie hebben. Te weinig wordt er gekeken naar de gevolgen die deze herbestemming heeft op het behoud van het erfgoed

Tot slot is er de geografische relevantie. Dit onderzoek wordt gedaan vanuit een sociaal geografisch perspectief. Een belangrijk onderdeel binnen de sociale geografie is de studie naar de mens in relatie met zijn omgeving. In dit onderzoek zal de relatie tussen de mens en het erfgoed een rol spelen. Met als directe vraag: Beleven mensen het erfgoed ook daadwerkelijk als erfgoed? Op deze manier wordt de relatie tussen de mens en zijn omgeving gemaakt.

2

Theoretisch kader

*Kasteel de Cloese te
Lochem (GE).
Foto Hans Hageman,
1989.*

2.1 Erfgoed als begrip

Het begrip erfgoed kent een lange geschiedenis (Grijzenhout 2007, 17). De verschillende interpretaties van het begrip door de tijd heen zullen worden besproken, maar het is van belang te bepalen hoe erfgoed heden ten dage gedefinieerd kan worden. Een goede definitie geven van cultureel erfgoed is lastig. Harvey (2001) stelt dat er net zoveel definities bestaan wat betreft het concept erfgoed, als er ‘erfgoedbeoefenaars’ zijn. Het is van belang een duidelijke en heldere definitie te gebruiken die in dit onderzoek leidend zal zijn. Een goed inzicht in de aanwezige definities is van belang om tot een zo goed mogelijk beeld van het begrip te komen. Dit om te voorkomen dat de vage discussie die over erfgoed bestaat vat krijgt op dit onderzoek.

Het begrip erfgoed is aan ontwikkeling onderhevig geweest (Grijzenhout 2007, 5). Eerder had het vooral betrekking op wat nu immateriële erfgoed wordt genoemd; het doorgeven van spirituele en geestelijke denkwijzen van generatie op generatie. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld het Oude Testament en confuciaanse leefregels (Lowenthal 1998, 1). Het materiële aspect van erfgoed kent een minder lange geschiedenis. Het vindt zijn oorsprong ongeveer in de dertiende eeuw. De term werd vooral juridisch gebezigd en beperkte zich tot onroerende goederen. Het voornaamste doel was het behoud van de maatschappelijke positie van een familie (Grijzenhout 2007, 24). Door beperkingen op te leggen aan individuen met betrekking tot het verkopen of schenken van goederen werd het behoud van de positie van de familie als het ware verzekerd. Tot omstreeks 1800 heeft het juridische begrip erfgoed standgehouden. (Grijzenhout 2007, 29).

Nu is de betekenis onderhevig aan discussie. Verschillende opvattingen van erfgoed zullen worden besproken teneinde om tot een voor dit onderzoek passende definitie te komen. Harrison (2013, 5-7) opent *Heritage: Critical Approaches* met de constatering dat het begrip erfgoed enorm breed is en zich moeilijk laat vangen in een definitie. Volgens hem kunnen praktisch alle objecten en gebruiken als erfgoed geïnterpreteerd worden. Ter illustratie verwijst hij naar de lijst van UNESCO met daarop alle ‘typen’ die onder erfgoed vallen (Harrison 2013, 5-6).

Ook Johnson en Thomas hanteren een zeer brede definitie: ‘Heritage is virtually anything by which some kind of link, however tenuous or false, may be forged with the past’ (Harvey 2001, 319). In Nederland heeft Thomése een poging gewaagd, om zowel de materiële als ook de immateriële aspecten te beschrijven: ‘Sporen uit het verleden in het heden, die zichtbaar en tastbaar aanwezig zijn. Dat kunnen voorwerpen zijn in musea, archeologische vondsten, archieven, monumenten en landschappen. Maar ook de daaraan verbonden gebruiken, verhalen en gewoonten’ (Thomése 2008, 6).

Niet iedereen concentreert zich op het verleden. Lowenthal ziet erfgoed als een creatie van mensen en dus maakbaar: ‘Heritage, far from being fatally predetermined or Godgiven, is in large measure our own marvellously malleable creation’ (Lowenthal 1998, 226). Erfgoed is dus een menselijke constructie en mensen bepalen zelf wat wel en niet tot erfgoed behoort. Welke criteria daarbij gehanteerd worden, legt Lowenthal niet verder uit. Hij specificiert erfgoed als begrip wel door te stellen dat het betrekking heeft op de collectieve identiteit. Hierbij stelt hij dat het verleden van allerlei groepen anders is. Erfgoed onderscheidt groepen van elkaar, en dit erfgoed wordt vervolgens alleen doorgegeven aan de eigen nakomelingen van een groep (Ribbens 2002, 31).

Op basis van deze definities hanteren we voor dit onderzoek de volgende omschrijving: ‘Cultureel erfgoed is datgeen wat een link heeft met het verleden, zowel materieel als immaterieel, en bijdraagt aan de vorming van een collectieve identiteit. Erfgoed is in deze hetgeen dat moet worden behouden en doorgegeven aan volgende generaties.’

Deze definitie legt een koppeling met collectieve identiteit en heeft daarmee ook een relatie met nationalisme, waarmee het begrip erfgoed vaker wordt verbonden (Van Gorp 2003, 22). De Franse Revolutie heeft hier een rol in gespeeld. De omverwerping van het ancien regime leidde tot de sloop van burchten, kloosters, paleizen en kerkelijke gebouwen door de revolutionairen. Zij beschouwden deze bouwwerken als symbolen van de samenleving van vóór de revolutie, die in hun ogen verwerpelijk was (Grijzenhout 2007, p.152). De sloop riep ook weerstand op. Er gingen geluiden op voor het behoud van deze bouwwerken als getuigen van het nationale verleden. Grijzenhout (2007, 152-153) haalt de Franse oudheidkundige Alexander Lenoir aan, die in 1795 het ‘Musée des Monuments’ oprichtte. Met als doel een chronologisch overzicht van de Franse cultuur te presenteren, bestond dit museum uit overblijfselen van gebouwen en kunstwerken die tijdens de Franse Revolutie waren geplunderd. De belangstelling en de waardering voor deze gebouwen en kunstwerken leidde tot een herwaardering van de

vroegere cultuur. Het riep herinneringen op bij mensen die veelal nationalistisch van aard waren. Deze ontwikkeling beperkte zich niet alleen tot Frankrijk. Ook andere West-Europese landen ontwikkelden associaties met het verleden (Grijzenhout 2007, 153). Het begrip ‘cultureel erfgoed’ zoals we dat tegenwoordig kennen heeft dus een relatief korte geschiedenis en kent haar oorsprong pas aan het eind van de achttiende eeuw.

2.1 Erfgoed in de samenleving

Zoals beschreven is de totstandkoming van het begrip erfgoed gekoppeld aan de opkomst van het nationalisme. Dit impliceert dat erfgoed een rol speelt in het vormen van identiteiten, zoals ook al werd besproken door Lowenthal (Ribbens 2002, 31). Dit omdat mensen zich door middel van erfgoed kunnen identificeren met mensen van vroeger. In deze context kan erfgoed worden gezien als het gebruik van het verleden als bron voor het heden (McDowell 2016, 40). Met andere woorden, ons erfgoed heeft invloed op ons handelen nu.

Erfgoed draagt bij aan het vormen van een collectief geheugen van de samenleving. Dit collectief geheugen werkt natievorming in de hand. Door middel van een gedeeld verleden voelen mensen zich met elkaar verbonden.

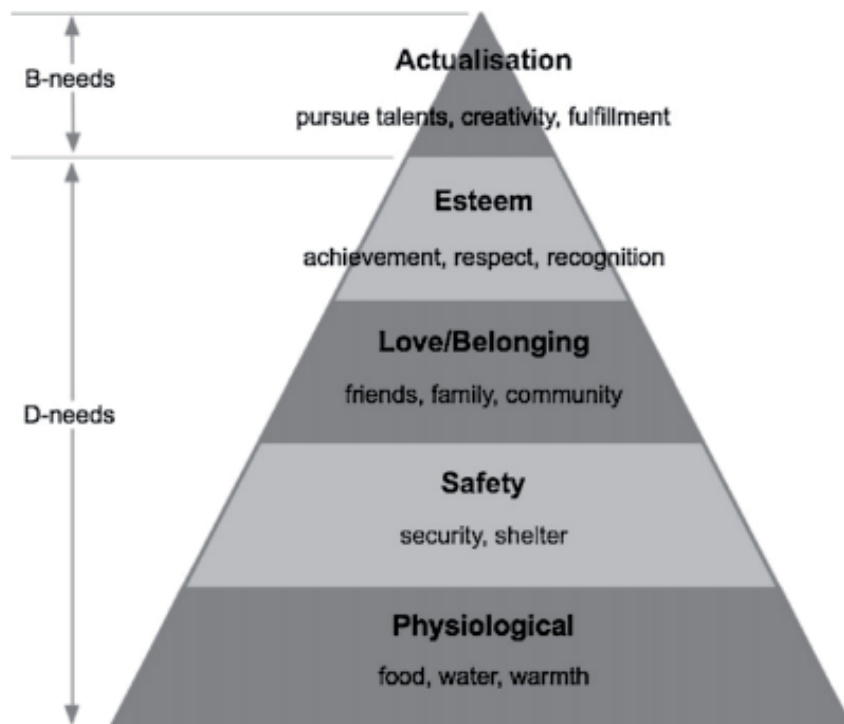
Erfgoed heeft een sterke sociale functie (Van Gorp 2003, 23).

Daarnaast heeft erfgoed een politiek functie. Dit heeft wederom betrekking op de natievorming. Vanuit de overheid wordt officieel, ‘nationaal’ erfgoed bepaald en via bijvoorbeeld educatie verspreid. De staat is daarmee de officiële arbiter bij de bepaling van het erfgoed. Op deze manier wordt natievorming vanuit de staat gestuurd (McDowell 2016, 40). Het collectieve geheugen speelt een fundamentele rol in de vorming van saamhorigheid en culturele solidariteit, essentieel voor de totstandkoming en legitimatie van een nationale identiteit. In andere woorden, nationale cohesie heeft een collectief bewustzijn en een collectieve identiteit nodig op basis van een gedeeld historisch verleden (McDowell 2016, 40). Niet alleen op het niveau van de samenleving speelt erfgoed een belangrijke rol. Ook is het het van grote betekenis voor individuele burgers. Tweed en Sutherland 2007 bijvoorbeeld focussen zich op het belang van gebouwd erfgoed voor het individu. In hun werk maken ze gebruik van de ‘hierarchy of needs’ van Maslow uit 1943, zoals hieronder is weergegeven.

Deze hiërarchie gaat van basale behoeften aan de onderkant van de piramide tot behoeften die meer betrekking hebben op het welzijn van de mens. Onderaan staat bijvoorbeeld het hebben van toegang tot water en voedsel. Een trap daarboven staan behoeften als veiligheid en onderdak. De hiërarchie van Maslow kan ook worden toegepast op gebouwd

erfgoed. In eerste instantie voldoet een gebouw namelijk aan de basisbehoefte aan onderdak en veiligheid. Gebouwen kunnen echter ook een emotionele waarde vervullen, van schoonheid en artistieke. Zeker in het geval van erfgoed kan dit het geval zijn. Erfgoed is eveneens onderdeel van een cultuur, die weer een behoefte aan herkenning en identiteit vervult.

Afbeelding 1.
Maslow's hierarchy
of needs
(Tweed & Sutherland
2007, 64).

2.3 Behoud van erfgoed

Duidelijk is dat erfgoed een belangrijke rol speelt in de samenleving en dat behoud ervan van belang is. Die waardering voor erfgoed kwam pas op in de loop van de negentiende eeuw. Belangrijk was de aanstelling van Victor de Stuers als referendaris van Kunsten en Wetenschappen bij het ministerie van Binnenlandse Zaken in 1875. De Stuers schreef twee jaar voor zijn aanstelling een artikel waarin hij aandacht vroeg voor het verdwijnen van kunstwerken in Nederland. Hij pleitte tegen de sloop van historische objecten en verzette zich tegen de wijze waarop historische gebouwen werden gerestaureerd. Ook gaf hij aanbevelingen met betrekking tot de bescherming van erfgoed (Grijzenhout 2007, 5). Vóór De Stuers waren er al personen die zich inzetten voor het behoud van cultureel erfgoed, maar zijn aanstelling kan worden gezien als het begin van de institutionele bescherming van het erfgoed in Nederland (Duparc 1975, 71).

Na de aanstelling van De Stuers heeft de monumentenzorg in Nederland een sterke ontwikkeling doorgemaakt. Het eerste wapenfeit was de oprichting van de Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een Inventaris en eene Beschrijving van de Nederlandsche monumenten van Geschiedenis en Kunst. Een onderdeel van de werkzaamheden van deze commissie was een inventaris te maken van alle monumenten in Nederland. Deze zogenaamde Voorlopige Lijst gaf een beknopt overzicht van de aanwezige monumenten in Nederland (Jaarboek Monumentenzorg 1997, 10-12). In 1918 werd de commissie opgeheven.

In hetzelfde jaar werd de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg ingesteld. Ter ondersteuning van deze commissie werd ook het Rijksbureau voor de Monumentenzorg opgericht, nu Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) (Meihuizen 2011, 20). Hoewel er bij de overheid sinds het einde van de negentiende eeuw aandacht was voor het behoud van erfgoed, was dit nog niet wettelijk geregeld. Dit gebeurde pas in 1961 met de eerste Monumentenwet. De bescherming van het erfgoed werd daarin wettelijk door de Rijksoverheid geregeld. Deze regeling werkte sterk centralistisch. Het meeste werd vanuit het Rijk geïnitieerd, gemeenten en lagere overheden hadden hier weinig zeggenschap over. Dit veranderde met de tweede Monumentwet in 1988. Hierin werd de monumentenzorg voor een groot deel gedecentraliseerd. Er kwam een fonds van waaruit restauraties en onderhoud konden worden gefinancierd. Vanaf dat moment was monumentenzorg in Nederland daadwerkelijk een feit (Meihuizen 2011, 21-22).

In deze periode was de aandacht voor behoud van erfgoed voornamelijk gericht op effectieve bescherming door opname van beschermende bestemmingen in de bestemmingsplannen (Van der Zande 2010, 14). De nota Belvedere, waarin beleid tussen de ruimtelijke planning en erfgoed centraal staat, bracht hier verandering in. De nota Belvedere had als strekking het cultureel erfgoed meer prioriteit te geven in de ruimtelijke planning van Nederland. Onder het motto 'behoud door ontwikkeling' stuurde de nota aan op een ruimtelijke planning waarbij cultuurhistorische gebouwen behouden bleven door nieuwe functies te vervullen, herbestemming dus.

2.4 Herbestemming

Sinds de nota Belvedere is de herbestemming van cultureel erfgoed een belangrijk uitgangspunt geworden van monumentenbehoud. Het idee is dat door middel van ontwikkeling behoud kan worden gerealiseerd. Maar wat is herbestemming nu precies? Door Hek et al. wordt herbestemming als volgt gedefinieerd: 'Herbestemming is het geheel aan maatregelen dat ertoe dient een bestaand gebouw in een technische staat te brengen of te houden, zodat het een nieuw functioneel en/of technisch Programma van Eisen voor een bepaalde periode kan huisvesten, ervan uitgaande dat de oorspronkelijke functionele bestemming gewijzigd wordt (2004, 17-18).

Herbestemming is dus het geven van een nieuwe functie aan een gebouw. Is herbestemming van erfgoed wenselijk? Volgens Hof is leegstand maatschappelijk ongewenst. De Nederlandse handelsgeest ziet graag dat een gebouw rendeert. Wanneer dit niet het geval is, ontstaat twijfel over het bestaansrecht (Jaarboek Monumentenzorg 1999, 18). Een probleem bij herbestemming van erfgoed is dat de nadruk meer ligt op het maatschappelijke probleem van leegstand dan op de cultuurhistorische waarden die een gebouw heeft. Juist bij het herbestemmen van erfgoed zouden de cultuurhistorische waarden de boventoon moeten voeren. Volgens Onno Greiner dienen bij het aanpassen van monumenten en oude gebouwen aanpassingen alleen te worden gedaan wanneer dit voor het nieuwe gebruik van het gebouw onontkoombaar is (Jaarboek Monumentenzorg 1999, 25).

Ook Carter en Grimwade (1997) signaleren een spanning tussen het gebruik en het behoud van erfgoed. De beste manier voor het behoud van erfgoed is om het af te sluiten voor de gemeenschap. Op deze manier, waarbij het erfgoed niet gebruikt wordt, treedt het minste verval op. Erfgoed echter impliceert een maatschappelijke functie en dus is het afsluiten ervan geen goede oplossing. Er moet dus een balans gevonden worden tussen gebruik en behoud. Gebruik leidt op de lange termijn echter tot destructie. Aangezien erfgoed non-renewable, onvervangbaar, is, is vertraging van het destructieproces de enige manier om behoud te bewerkstelligen. Dit dient te gebeuren door strenge regels en beperkingen met betrekking tot het gebruik (Carter 1997, p.45). Een goede vorm van herbestemming kan het destructieproces zoveel mogelijk beperken.

3

Methode

't Huis De Wolf in
Haren (GR).
Foto Wutsje, Wikipedia
Commons, 2009.

In dit hoofdstuk wordt de gekozen onderzoeksmethode besproken en verantwoord. Ook kijken we naar de selectie van de onderzoekseenheden, zoals in de inventarisatie gepresenteerd. Daarnaast zal kort het tijdsbestek van het onderzoek besproken worden.

3.1 Selectie onderzoekseenheden

Binnen dit onderzoek, waar gekeken wordt naar kastelen en buitenplaatsen die zijn herbestemd tot onderwijsinstelling, is het van belang een inzicht te krijgen in de kastelen en buitenplaatsen die aan deze beschrijving voldoen. Daartoe is er van alle kastelen en buitenplaatsen in Nederland een lijst samengesteld met alle objecten die als onderwijsinstelling kunnen worden getypeerd. Deze selectie is gedaan aan de hand van de website <http://castlephoto.info/> en het Kastelenlexicon van de NKS. Deze bieden de meest volledige overzichten van kastelen en buitenplaatsen in Nederland. Niet alleen is daarbij gekeken naar de huidige functie, maar ook eventuele onderwijsfuncties in het verleden.

Deze analyse is gedaan door gebruik te maken van verschillende bronnen. Ten eerste is er het internet, waarmee op een snelle en efficiënte manier de geschiedenis van een object kan worden opgevraagd. Hierbij valt te denken aan websites als <http://www.buitenplaatsenin nederland.nl/> en <http://www.utrechtsebuitenplaatsen.nl/>. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van gebruikte sites waarmee de functie van kastelen en buitenplaatsen is achterhaald. Een gevaar in deze methode schuilt in de soms wat onduidelijke betrouwbaarheid van de geboden informatie. Afgaan op slechts één enkele bron is in deze niet gewenst, aangezien vaak niet kan worden achterhaald wie er verantwoordelijk is voor de verstrekte informatie. Daarom is voor dit onderzoek uitgegaan van het principe dat er minimaal twee onafhankelijke bronnen dezelfde informatie dienen verschaffen, en dan alleen indien de geboden informatie niet letterlijk van elkaar is overgenomen. Naast gebruik van internet is er veel gebruik gemaakt van het archief en documentatiecentrum van de Nederlandse Kastelenstichting. Dit archief bevat zowel een bibliotheek met tal van publicaties over kastelen en buitenplaatsen in Nederland als ook dossiers van individuele kastelen en buitenplaatsen met daarin grijze literatuur, nieuwsberichten, afbeeldingen, kaarten en achtergrondinformatie. Op basis van deze bronnen is uiteindelijk een lijst samengesteld met alle kastelen en buitenplaatsen die een onderwijsbestemming hebben (gehad).

3.2 Keuze voor methode

In dit onderzoek is gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksmethode. Gekozen is voor interviews. Deze interviews zijn semigestructureerd van aard. Dit wil zeggen dat slecht bepaalde aspecten van het interview van tevoren vastliggen. Boeije (2009, 267) stelt bij gestandaardiseerde interviews dat de volgende aspecten van tevoren vast liggen:

1. De inhoud van de vragen;
2. De manier waarop de vragen worden gesteld;
3. De volgorde waarin de vragen worden gesteld;
4. De mogelijke antwoorden die kunnen worden gegeven.

Wanneer deze vier elementen bij een interview niet of slechts gedeeltelijk vastliggen kan worden gesproken van een ongestructureerd of semigestructureerd interview. In dit onderzoek is bij het afnemen van de interviews gebruik gemaakt van een topiclijst. Deze topiclijst bevat enkele hoofdvragen, thema's en punten die in het interview aan bod dienen te komen, echter zijn deze niet bindend (Boeije 2009, 268). Op deze manier is er binnen het gesprek wel sprake van een bepaalde structuur, maar blijven er genoeg mogelijkheden voor een vrij gesprek, waarin de respondent zijn verhaal vrij en in alle openheid kan vertellen.

De resultaten van de interviews zijn verwerkt in casestudies. Zoals eerder gezegd is er een grote verscheidenheid binnen de onderzoekseenheden als het gaat om het type onderwijsfunctie. Een algemene analyse is daarom ook niet mogelijk. Een interview geeft de mogelijkheid om specifieke locaties nader te bestuderen en diepgaander te

onderzoeken. Daarom zal het doen van interviews ook leiden tot een meer beschrijvende vorm van resultaten. Wellicht dat het aan de hand van de resultaten mogelijk is een algemene conclusie te formuleren, maar in eerste instantie is het de bedoeling meer inzicht te geven in de herbestemming van de individuele eenheden, om zo het inzicht in herbestemming te vergroten.

3.3 Selectie case studies

Zoals beschreven is er een lijst samengesteld van kastelen en buitenplaatsen met een onderwijsfunctie in heden of verleden. Op basis van deze lijst is in samenspraak met de Nederlandse Kastelenstichting een selectie gemaakt van kastelen en buitenplaatsen voor nadere studie, te weten:

- Kasteel Bethlehem, te Maastricht
- Buitenplaats de Oexerhof, te Deventer
- Huis Lyndenstein, te Beetsterzwaag
- Kasteel van Breda, te Breda
- Zandbergen, te Huis ter Heide

Ten eerste is gekeken naar de onderwijsfunctie van het object. De geselecteerde objecten huisvesten vrijwel allemaal een andere vorm van onderwijs. Allereerst is er kasteel Bethlehem, waar een hotelschool gevestigd is. Buitenplaats de Oexerhof is een school voor praktische filosofie en spiritualiteit. In het kasteel van Breda is de Koninklijke Militaire Academie gevestigd en op Zandbergen en Huis Lyndenstein is er sprake van een (basis) school. Op basis van deze selectie kan een breed inzicht worden verkregen met betrekking tot herbestemming. De objecten zijn ook zo gekozen, dat een brede geografische spreiding is verkregen.

Deze vijf kastelen en buitenplaatsen zijn benaderd, maar slechts in twee gevallen bleek het mogelijk om mee te werken aan dit onderzoek. Dit heeft geresulteerd in twee interviews, Kasteel Bethlehem in Maastricht en buitenplaats de Oexerhof in Deventer. Om het aantal onderzoekscases wat te verbreden zijn in tweede instantie nog andere locaties benaderd, maar vanwege de tijdsdruk van het onderzoek konden er geen praktische afspraken worden gemaakt en is het onderzoek tot deze twee instellingen beperkt gebleven.

3.4 Onderzoekslocaties en tijdsbestek

Op bovenstaande kaart zijn de onderzoekslocaties weergegeven. De Oexerhof is gelegen in Overijssel nabij Deventer. Daarnaast is een bezoek gebracht aan kasteel Bethlehem in het zuiden van Limburg, gelegen bij Maastricht. Het onderzoek is gedaan in mei en juni van 2016.

Afbeelding 2. Onderzoekslocaties case studies (Eigen bewerking).

4

Inventarisatie

Gravensteen te Leiden
(ZH).
Foto Albert Speelman,
2010.

In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de tot onderwijsinstelling herbestemde kastelen en buitenplaatsen in Nederland. De kastelen en buitenplaatsen zullen niet alle diepgaand onderzocht worden. In sommige gevallen gaat het bij de herbestemming om randgevallen die niet altijd volledig aansluiten bij dit onderzoek. Andere herbestemmingen behoren alweer tot het verleden en kent de locatie inmiddels een andere functie. Toch is het vermelden en beschrijven van deze eenheden wel van belang, aangezien dit het algemene beeld verduidelijkt. Na de korte beschrijving van de verschillende kastelen en buitenplaatsen volgen uitgebreidere beschrijvingen van casestudies.

4.1 Herbestemde kastelen en buitenplaatsen in Nederland

Het inventarisatieonderzoek waarin getracht is alle kastelen en buitenplaatsen met een bestemming als onderwijsinstelling in heden of verleden te vinden, heeft de onderstaande lijst met kastelen en buitenplaatsen opgeleverd. Het onderzoek leverde in totaal 57 objecten op. Het is niet zeker dat dit een dekkende lijst is met alle kastelen en buitenplaatsen die een onderwijsfunctie hebben of hebben gehad. De geselecteerde eenheden zijn de volgende, waarbij de twee dikgedrukte eenheden in dit onderzoek als casestudie zullen worden behandeld:

Naam kasteel of buitenplaats	Plaats	Provincie
Ontvangershuis	Assen	Drenthe
Huis te Echten	Assen	Drenthe
Unia State	Bears	Friesland
Huis Lyndenstein	Beetsterzwaag	Friesland
Huize Lindenoord	Wolvega	Friesland
Kernhem	Ede	Gelderland
Essenburgh	Hierden	Gelderland
Kasteel de Cloese	Lochem	Gelderland
Hinkeloord	Wageningen	Gelderland
Huize Heyendaal	Nijmegen	Gelderland
Landgoed Baak	Baak	Gelderland
Het Kervel	Hengelo	Gelderland
Larenstein	Velp	Gelderland
Rhederoord	Velp	Gelderland
De Kieftskamp	Vorden	Gelderland
Huis 't Velde	Warnsveld	Gelderland
't Huis de Wolf	Haren	Groningen
Resumaborg	Uithuizermeeden	Groningen
Well	Bergen	Limburg
Huis Blankenberg	Cadier en Keer	Limburg
Kasteel Bethlehem	Maastricht	Limburg
Chateau Jerusalem	Maastricht	Limburg
Kasteel Vliek	Ulestraten	Limburg

Naam kasteel of buitenplaats	Plaats	Provincie
Kasteel Oost	Valkenburg	Limburg
Kasteel van Breda	Breda	Noord-Brabant
Huis de Rouwdonck	Esch	Noord-Brabant
Huis Groenendaal	Hilvarenbeek	Noord-Brabant
Kasteel de grote Ruwenberg	Sint Michielsgestel	Noord-Brabant
Oosterhout	Haarlem	Noord-Holland
Het Klooster	Heemstede	Noord-Holland
Overbeek	Overveen	Noord-Holland
De Oexerhof	Deventer	Overijssel
Drienerlo	Enschede	Overijssel
Kasteel Eerde	Ommen	Overijssel
Vilsteren	Ommen	Overijssel
De Oosterhof	Rijssen	Overijssel
Rusthoek	Baarn	Utrecht
Queekhoven	Breukelen	Utrecht
Kasteel Nijenrode	Breukelen	Utrecht
Beverweerd	Bunnik	Utrecht
De Reehorst	Driebergen	Utrecht
Dijnselburg	Huis ter Heide	Utrecht
Zandbergen	Huis ter Heide	Utrecht
De Heiligenberg	Leusden	Utrecht
Leusderend	Leusden	Utrecht
Vijverhof	Nieuwersluis	Utrecht
Gildestein	Utrecht	Utrecht
Oranjelust	Utrecht	Utrecht
Rhijnlust	Utrecht	Utrecht
Beeklust	Zeist	Utrecht
de Breul	Zeist	Utrecht
Marlot	Den Haag	Zuid-Holland
Gravensteen	Leiden	Zuid-Holland
Leeuwenhorst	Noordwijkerhout	Zuid-Holland
Huis ter Leede	Sassenheim	Zuid-Holland
Buitenplaats In de wereldt is veel gevaer	Voorburg	Zuid-Holland
Vreugd en Rust	Voorburg	Zuid-Holland

Afbeelding 3. Kastelen en buitenplaatsen herbestemd tot onderwijsinstelling (Eigen bewerking).

Op basis van deze inventarisatie volgt een algemeen beeld van de huidige situatie, met als eerste aandacht voor geografische spreiding. In figuur 3 zijn alle onderwijskastelen en -buitenplaatsen opgenomen. In tien van de twaalf provincies bevinden zich dergelijke huizen. Alleen Zeeland en Flevoland kennen geen kastelen en buitenplaatsen met een onderwijsfunctie. Voor Flevoland is dit makkelijk te verklaren, aangezien deze provincie geen historische buitenplaatsen en kastelen herbergt. Zeeland heeft deze wel, alleen is niet gebleken dat deze een onderwijsbestemming hebben gekregen. Wat opvalt is de concentratie van eenheden in het zuiden van Limburg. In deze regio bevinden zich veel kastelen, wat verklaard dat er hier ook een aantal kastelen met een onderwijsfunctie te vinden zijn. Naast het kleine

cluster in het zuiden valt op dat de provincies Utrecht en Gelderland ruimschoots vertegenwoordigd zijn. Ook dat hangt samen met de aanwezigheid van een groot aantal kastelen en buitenplaatsen in deze provincies. Op basis van verschillende inventarisaties van kastelen en buitenplaatsen kan de volgende tentatieve getalsmatige verdeling worden gemaakt: de provincies Utrecht en Gelderland kennen de meeste kastelen en buitenplaatsen met respectievelijk 258 en 217 stuks. Daarachter komen de provincies Limburg, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Noord-Holland met respectievelijk 180, 113, 108 en 102 eenheden. Gevolgd door de provincies Overijssel (89), Friesland (53), Zeeland (39), Groningen (28) en Drenthe met 20. Gekeken naar deze landelijke verdeling komt deze redelijk overeen met de verdeling van de herbestemde kastelen en buitenplaatsen met een onderwijsfunctie. Alleen Zeeland is in deze niet vertegenwoordigd. Puur gebaseerd op deze vergelijking zou gesteld kunnen worden dat er op basis van deze verdeling een redelijk representatief beeld te schetsen is. De getallen moeten echter met grote voorzichtigheid worden gebruikt, aangezien nogal eens andere criteria worden gehanteerd voor de objecten die op de websites worden beschreven. De NKS heeft een duidelijke omschrijving voor kastelen die als basis dient voor opname in het kastelenlexicon, maar zo'n omschrijving ontbreekt vaak bij internetoverzichten. Voor buitenplaatsen bestaat zo'n complexe NKS lexicon nog niet en ook daar blijken vele onderzoekers andere definities te hanteren bij opname op hun websites. De getallen zijn dus hooguit relatief bruikbaar.

4.2 Herbestemde kastelen door de tijd

Nu een duidelijk beeld van de ruimtelijke spreiding bestaat, bestuderen we de verschillende perioden waarin de herbestemming heeft plaatsgevonden. In sommige gevallen ligt de herbestemming tot onderwijsinstelling in het verleden en kent het kasteel of de buitenplaats tegenwoordig een andere functie. Om dit inzichtelijk te maken zullen de verschillende eenheden opgedeeld worden in verschillende perioden: de vooroorlogse periode, tot 1940; de periode van de wederopbouw, 1945-1965; de periode 1965-1990 en de periode van 1990 tot heden. Wanneer deze

tijdvakken aangehouden worden kunnen de geselecteerde eenheden op de volgende manier ingedeeld worden. Hierbij is ook de precieze functie vermeld.

Vooroorlogse periode: tot 1940.

Naam kasteel of buitenplaats	Jaar	Specifieke functie
Ontvangershuis	1853-1888	Meisjesschool
Huis Lyndenstein	1905	School voor lichamelijk gehandicapte en langdurig zieke kinderen
Kernhem	1818-1832	Kostschool
Hinkeloord	1919-2000	Landbouwhogeschool Wageningen
't Huis de Wolf	1930-1990	Onderwijs Rijksuniversiteit Groningen
Kasteel van Breda	1826	Koninklijke Militaire Academie
Kasteel de grote Ruwenberg	1852-1989	1852-1940 Internaat 1945-1989 ulo/mulo, in 1968 mavo
Kasteel Eerde	1934	Internationale school
Queekhoven	Rond 1720	Franse jongenskostschool
Leusderend	1930-1999	Opleidingsinstituut voor paters, later technische school
Gildestein	1821-1988	Rijks Veeartsenijschool
Oranjelust	1924-	Christelijke kweekschool
Beeklust	1919	Christelijke opvoeding en onderwijs voor blinde kinderen
Marlot	1917-?	School
Huis ter Leede	1928-1981	Opleidingsinstituut van de Katholieke Gidsen-beweging
Buitenplaats In de wereldt is veel gevaer	1843-1909	Kostschool
Vreugd en Rust	1938-1987	1938-1975 Montessorischool 1975-1987 Verpleegstersacademie

Uit dit overzicht blijkt dat veel van de herbestemmingen uit deze periode inmiddels zijn vervallen. Dit kan te maken hebben met de vorm van de onderwijsfunctie die in veel van deze herbestemmingen gekozen werd, namelijk die van kostschool of onderwijs met een sterk christelijke grondslag. Deze vormen van onderwijs komen tegenwoordig veel minder voor. Sommige instellingen uit deze periode zijn echter nog steeds een onderwijsinstituut, bijvoorbeeld kasteel Eerde en het kasteel van Breda. Om een beeld te geven van de invloed van de herbestemming op het gebouw zullen deze twee voorbeelden kort besproken worden

Kasteel van Breda in Breda

De geschiedenis van het kasteel van Breda gaat terug tot de dertiende eeuw. In 1826 besloot koning Willem I het kasteel te schenken om er een militaire academie in onder te brengen. Daartoe moest er het nodige aan het kasteel verbouwd worden. Bij deze verbouwing was weinig aandacht voor behoud van de historische en architectonische aspecten van het gebouw, aldus Wolf (1973, 2-7). Vele historische elementen zijn bij de verbouwing van

het kasteel verloren gegaan. Dit past in het feit, dat in die periode het besef voor het behoud van erfgoed nog niet aanwezig was. Zowel inwendig als uitwendig heeft het kasteel vele veranderingen ondergaan. Ook werden er op het kasteelterrein verschillende bijgebouwen neergezet. Pas in de twintigste eeuw groeide het besef dat er meer aandacht besteed moest worden aan het behoud van het gebouw. Dit leidde ertoe dat er de afgelopen eeuw verschillende renovaties en restauraties werden verricht. Het pand werd gezien als monument (Wolf 1973, 2-7). Door de groei van de academie echter, was er behoefte aan meer collegezalen, studieruimten, laboratoria en sportzalen. Hierdoor zijn opnieuw bepaalde delen van het kasteel aangetast. Zo is bijvoorbeeld het oude manegegebouw gesloopt. In de loop der tijd zijn er veel meer aanpassingen gedaan die het historische karakter van het pand niet ten goede zijn gekomen. Zo werd in de nabijheid van het kasteel in 1962 een paviljoen voor cadetten geopend met 234 eenpersoonskamers. Al met al kan gesteld worden dat de herbestemming een grote impact heeft gehad op gebouw en omgeving, met verlies van het historisch karakter, al is een deel tijdens latere restauraties hersteld (Wolf 1973, 8).

Afb. 4 en 5. De KMA, gevestigd in het Kasteel van Breda (links) Foto Defensie, 2016, en Nieuwbouw bij kasteel Eerde, kasteel op achtergrond (rechts). Foto GAJBW Architecten, 2016.

Kasteel Eerde in Ommen

Een ander nog als onderwijsinstelling in gebruik zijnd kasteel is Eerde. Ook Eerde kent een lange geschiedenis. Het huidige pand stamt uit 1715, maar werd gebouwd op een plek waar al eerder een gebouw stond. De geschiedenis daarvan gaat terug tot 1227, aldus Willem Nagge (archief NKS, 2016). Er is op Eerde sinds 1934 een internationale school gevestigd. De vraag welke invloed deze bestemming heeft gehad op het behoud van het gebouw is moeilijk te beantwoorden. Over de eerste jaren is niet veel bekend over de gevolgen van de vestiging van de school. Duidelijk is dat er in de jaren '70 barakken op het terrein zijn gebouwd om leerlingen te huisvesten (Stentor 2011a). Deze barakken tastten de tuin aan en deden afbreuk aan de waarde en uniciteit van het landgoed. De school ontwikkelde plannen om nieuwbouw te realiseren, die veel weerstand opriepen. Het kasteel werd ervaren als één geheel, met de tuin, de gracht en de lanen. De nieuwbouw verstoortte deze samenhang (Stentor 2008). Ondanks dat is het plan in 2011 toch uitgevoerd, maar de nieuwbouw is wel grotendeels ondergronds (Stentor 2011b). Bij het ontwerp is rekening gehouden met de historische kenmerken van het landgoed. Het geheel is zo rustig mogelijk gehouden (Stentor 2011a). Ook is het nieuwe pand net als het kasteel gespiegeld. Ondanks dit heeft de herbestemming van het kasteel tot school wel degelijk invloed gehad. De bouw van het nieuwe pand heeft zeker zijn stempel op het landgoed gedrukt.

Wederopbouwperiode: 1945-1965

Naam kasteel of buitenplaats	Jaar	Specifieke functie
Kasteel de Cloese	1959-2005	Politieschool
Huize Heyendaal	1949	Radboud Universiteit (ontmoetingsplaats)
Rhederoord	1954-1976	Internationale school
Kasteel Bethlehem	1953	Hotelschool
Resumaborg	1948-1965	Tuinbouwschool
Huis Groenendaal	1956	Opleidingscentrum Phillips
Oosterhout	1942	School voor praktijkonderwijs
Overbeek	1951	Sportacademie
De Oexerhof	1950	1950-1985: Opleidingslocatie verzekeringsbedrijf 1990: School voor praktische filosofie en spiritualiteit
Drienerlo	1964	Campus Technische Universiteit Twente
Vilsteren	1949-1995	Internationale school
De Oosterhof	1960-1987	Opleidingscentrum kraamverzorgsters
Kasteel Nijenrode	1946	Business Universiteit
Beverweerd	1958-1997	Internationale school
Dijnselburg	1946	Priesteropleiding
Zandbergen	1948	1948-1994 School/vormingscursussen Heden bestuur Zevendedags adventisten
Vijverhof	1957-2011	1957-1968 Hydrobiologisch Instituut 1968-1992 Limnologisch Instituut 1992-2011 Nederlands Instituut voor Ecologie, Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen
Rhijnlust	1956-1979	Rijks Hogere Tuinbouwschool
De Breul	1946	1946-1981 Jongensinternaat 1980-heden middelbare school
Gravensteen	1955	Universiteit Leiden (rechtsgeschiedenis)
Leeuwenhorst	1961	1961-1970 Kleinseminarie 1970- heden Hotel en school op landgoed

De Wederopbouw blijkt de periode waarin de meeste herbestemmingen hebben plaatsgevonden. Deels zal dit veroorzaakt zijn door de verwoesting van bestaande gebouwen tijdens de oorlog, waardoor behoefte was aan beschikbare gebouwen en men zich behielp met wat er voorhanden was. Aan de andere kant valt op dat veel instellingen geen regulier middelbaar onderwijs betreffen, maar opleidingen die vanuit imagomotieven kozen voor een representatief gebouw, zoals universiteiten en internationale scholen. Herbestemming ging in deze periode wel in tegen de heersende mode om vooral te kiezen voor nieuwbouw.

Een groot deel van deze herbestemmingen is nog van kracht, dat wil zeggen dat de instituten nog steeds op deze locatie zijn gehuisvest. Wederom zullen er twee herbestemmingen uit deze periode kort behandeld worden.

Dijnselburg in Huis te Heide

De geschiedenis van Dijnselburg gaat terug tot het jaar 1277, maar toen stond er nog geen huis op het landgoed. In 1854 werd er voor het eerst een buitenhuis op het terrein gebouwd. Verschillende families wisselden elkaar af

als eigenaar. In 1883 werd het huidige pand gebouwd (Leermakers et al. 2002, 9). Tot aan de Tweede Wereldoorlog heeft dit huis een residentiële functie gehad. Na de oorlog bleek het pand beschadigd en is door de toenmalige eigenaar van de hand gedaan. In 1947 kwam Dijnslburg in het bezit van de huidige eigenaar, het aartsbisdom van Utrecht (Leermakers et al. 2002, 10).

Het bisdom herstelde het hoofdhuis in originele staat, maar breidde het uit met een nieuw opleidingsgebouw. Daardoor kreeg het geheel een kruisvorm (Leermakers 2002, 10). De nieuwe functie had dus grote gevolgen. In het historische hoofdgebouw zijn nu gepensioneerde priesters ondergebracht, waarmee de residentiële functie in ere is hersteld.

De Breul in Zeist

De Breul, gelegen in Zeist kent een geschiedenis die terug gaat tot de veertiende eeuw. Het huidige pand is negentiende-eeuws.

In 1946 werd er een jongens-internaat gevestigd. Later werd op het terrein nieuwbouw gepleegd. Op de gevel van het pand staan de woorden *Mutua fides*, wat 'wederzijds vertrouwen' betekent.

Dit verwijst naar het vroegere katholieke internaat dat er tot de jaren '80 gevestigd is geweest (De Breul 2015, 17).

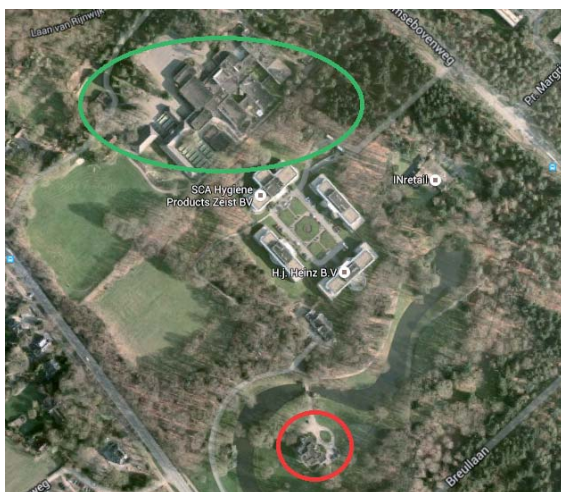
Een grote verandering dateert uit 1980. Toen werd het huidige schoolgebouw, elders op het terrein gelegen, geopend. Dit pand contrasteert met het historische pand. Hoewel ze niet daadwerkelijk in elkaars nabijheid liggen, doet het nieuwe schoolgebouw afbreuk aan het historische karakter van het geheel. Het historische pand en de gebouwen daar omheen doen tegenwoordig dienst als kantoorruimte (Terlouw 1996).

Afb. 6. Dijnslburg van bovenaf, de vorm van een kruis is duidelijk zichtbaar. Foto Google Maps, 2016.

Afb. 7. De Breul, groen omcirkeld het schoolgebouw, rood omcirkeld het historisch pand. Foto Google Maps, 2016.

Afb. 8. De Breul, het historisch pand. Foto Rijksmonumenten, 2016.

Periode: 1965-1990

Naam kasteel of buitenplaats	Jaar	Specifieke functie
Huis te Echten	1981	Dagbesteding gehandicapten, werkplaats
Essenburgh	1969	Hotel, vormingscentrum (training en cursussen)
Het Kervel	1985	Cursussen stichting Elia (Christelijke Evangelisatie)
Larenstein	1973	Tot 1973 opvoedingsgesticht Na 1973 hogeschool Van Hall
De Kieftskamp	Na 1975	Coaching, retraite (zelfbezinning)
Huis 't Velde	Na 1965	Studiecentrum School voor Politie Leiderschap
Well	1988	Emerson College Boston
Kasteel Vliek	1989-x	Internaat Japanse studenten
Het Klooster	1967	College Hageveld (middelbare school)
De Rheeorst	1971-2015	Bernard Lievegoed University

De periode van 1965-1990 telt opmerkelijk minder herbestemmingen dan de voorgaande periodes. Met de komst van de Monumentenwet in 1961 was het herbestemmen van kastelen en buitenplaatsen (veelal monumenten) wellicht minder populair, aangezien de beschermde status van een monument voor beperkingen zorgde bij een eventuele herbestemming. Onduidelijk is uiteraard, in hoeverre panden beschikbaar kwamen voor herbestemming. Ook nu zullen kort twee herbestemmingen behandeld worden.

Het Klooster in Heemstede

Zoals de naam al doet vermoeden begint de geschiedenis van deze buitenplaats met de stichting van een klooster. In 1455 werd er op het terrein een klooster gesticht door de Bernardijnenorde. Dit klooster heeft slechts een periode van ruim 100 jaar bestaan, aangezien het in 1576 werd gesloten. Uiteindelijk kwam het landgoed in handen van Hans Fabri. In 1613 werd het landgoed omgevormd tot een buitenplaats, door de bouw van een landhuis en de aanleg van formele tuinen. Pas in 1854 werd het huis, dat in 1613 was gebouwd, gesloopt om op het terrein plaats te maken voor twee villa's. Uiteindelijk heeft het landgoed tot omstreeks 1900 als buitenplaats gefungeerd, tot het landgoed geveild werd. Daarna kwam het terrein in het bezit van het seminarie Hageveld. Deze liet in 1923 een groot bouwwerk plaatsen, dat in gebruik werd genomen als priesteropleiding (ONH 2012). In 1967 is het seminarie overgegaan in een college. Hoewel tegenwoordig weinig refereert aan de vroegere buitenplaats wordt er door de school waarde gehecht aan het feit dat het landgoed een oase van rust biedt. Dit heeft in zekere zin een relatie met de functie die het landgoed had als buitenplaats (Hageveld 2016). De onderwijsfunctie die het gebouw tegenwoordig heeft, is in feite een continuering van de oorspronkelijke functie van het gebouw die het had als seminarie.

Kasteel Well in Bergen

De oudste vermelding van kasteel Well dateert uit 1363, al is niet duidelijk of dit het huidige kasteel betreft of dat het hier gaat om een voorganger (Huppertz et al. 2005, 110). Het kasteel heeft in haar geschiedenis vele eigenaren gekend en fungeerde als particulier woonhuis. Deze residentiële functie heeft het tot 1945 bekleed. In 1945 kwam het kasteel in handen van de Staat, die het in 1949 verkocht aan de stichting 'Santa Maria' (Huppertz et al. 2005, 111). In 1969 werd het kasteel eigendom van Stichting Limburgse Kastelen. Via deze stichting kwam werd het kasteel in 1988 verkocht aan het Amerikaanse Emerson College. Het Emerson college wilde in kasteel Well 'Europees getinte cursussen' gaan geven. Een grote zorg was dat het kasteel, nationaal bezit, nu in buitenlandse handen kwam. Daarom is bij de verkoop besproken dat bij een eventuele nieuwe verkoop het kasteel eerst aan

de Stichting Limburgse Kastelen wordt aangeboden. Op deze manier is het behoud van het kasteel deels gewaarborgd (Dagblad voor Noord-Limburg 1988).

Welke gevolgen had de nieuwe functie? De residentiële functie is verloren gegaan en een onderwijsfunctie is daarvoor in de plaats gekomen. Het kasteel heeft tegenwoordig faciliteiten die aansluiten bij het huidige gebruik, zoals slaapkamers en klaslokalen. Ondanks dat beleven de studenten sterk dat ze leven in een kasteel en dat besef draagt bij aan het behoud (Kasteel Well 2016a). De nieuwe functie houdt het kasteel levend.

Afb. 9. Binnen het kasteel zijn aanpassingen gedaan: een studeer/slaapkamer.
Foto Kasteel Well, 2016.

Periode: 1990-heden

Naam kasteel of buitenplaats	Jaar	Specifieke functie
Unia State	1990	Cultureel centrum
Huize Lindenoord	2014	Kantoor scholengemeenschap
Landgoed Baak	2007	Cursussen en trainingen gebedsgenezing
Huis Blankenberg	2010	Seminarie
Chateau Jerusalem	2014	Mise and Place Academy (hospitality leerbedrijf)
Kasteel Oost	2010-2014	The International Butler Academy
Huis de Rouwdonck	2007	Bezinstraining
De Heiligenberg	2006	Contractonderwijs
Rusthoek	niet bekend	Opleidingscentrum Aegon

In de jongste periode hebben de minste herbestemmingen plaatsgevonden. Verrassend aangezien dit de periode is waarin de Nota Belvedere operationeel werd en er veel aandacht is voor herbestemmingen. Een ander opvallend gegeven is dat het type van de onderwijsfunctie in veel gevallen anders is dan in de voorgaande herbestemmingen: het betreft vooral bijzondere opleidingsinstituten. Een mogelijke verklaring hiervoor is de grootschaligheid van hedendaagse onderwijsinstellingen, die niet langer passen in een historisch kasteel of buitenhuis. Dat zou grote aanpassingen vereisen, die huis en historische omgeving sterk zouden aantasten. De in de tabel

genoemde onderwijsinstellingen zijn juist kleinschaliger en specialistischer en passen daarbij beter bij het schaalniveau.

Wederom zullen er voor deze periode twee voorbeelden worden besproken. Namelijk, Landgoed Baak in Baak en de Heiligenberg in Leusden.

Landgoed Baak in Baak

De eerste vermelding van het landgoed Baak stamt uit 1294. Wat betreft het huis is het bouwjaar van niet precies bekend. Het vermoeden bestaat dat het gebouw in de veertiende eeuw is gebouwd. Zoals veel buitenplaatsen en kastelen heeft ook Huize Baak een residentiële functie gekend (Kastelen in Gelderland 2016). Na verschillende eigenaren te hebben gehad is het huis rond 1740 verbouwd en gemoderniseerd tot het gebouw zoals men dat tegenwoordig kent (Landgoed Baak 2016a). Tot 1956 heeft het landgoed een residentiële functie gehad. Toen werd het gebouw in gebruik genomen als klooster. Dit betrof slechts een korte periode, want in 1978 werd het klooster opgeheven (Kastelen in Gelderland 2016). Pas in 2007 kreeg het landgoed de functie die het tegenwoordig huisvest, namelijk een cursus- en trainingslocatie voor Christelijke gebedsgenezing. Dit sluit aan bij het vroegere doel van de buitenplaats, namelijk het creëren van ontspanning en rust. Om te kunnen voldoen aan de huidige functie zijn er in het gebouw tegenwoordig bijvoorbeeld vergaderruimten en leslokalen aanwezig. Tijdens de renovatie van het gebouw zijn bijvoorbeeld wel de ornamentenplafonds in het pand teruggebracht in de originele staat (Landgoed Baak 2016b). De nieuwe functie die zeer veel waarde hecht aan de rust en een harmonieuze sfeer sluit daarom goed aan bij het pand en de oorspronkelijke functie daarvan. Deze herbestemming is daarom een goed voorbeeld van een kleinschalige op het pand afgestemde functieverandering.

De Heiligenberg in Leusden

Van oorsprong was de Heiligenberg een klooster. Al rond het jaar 1000 werd er op het terrein van de Heiligenberg een klooster gesticht. Het landgoed is slechts een korte tijd daadwerkelijk een klooster geweest. Al rond 1050 verloor het deze functie (De Heiligenberg 2016). Pas in 1645 groeide de Heiligenberg uit tot een buitenplaats. Het huidige pand stamt uit het begin van de negentiende eeuw. Ook dit pand kent een lange geschiedenis als woonhuis (Utrechtse Buitenplaatsen 2016). Sinds 2006 huisvest het pand een aantal bedrijven die zich richten op contractonderwijs. Als opleidingscentrum biedt het universitaire kennis aan instelling bedrijven en individuen (De Heiligenberg 2016). Ook deze herbestemming betreft een kleinschalige onderwijsfunctie. Dit heeft tot gevolg dat grote aanpassingen aan het pand niet noodzakelijk waren.

5

Case Studies

*Kasteel Bethlehem te
Limmel, maastricht
(LI).*

*Foto Hans Hageman,
2007.*

In dit hoofdstuk worden twee cases behandeld: kasteel Bethlehem in Maastricht en buitenplaats de Oexerhof in Deventer. Zowel Bethlehem als de Oexerhof zijn bezocht, waarbij tijdens het bezoek een interview is afgenomen met iemand van het kasteel of de buitenplaats. In het geval van kasteel Bethlehem is er een interview afgenomen met mevrouw Barbou van Roosteren. Mevrouw Van Roosteren is werkzaam als operations manager in het Teaching hotel, het opleidingshotel van de hogere hotelschool. Op buitenplaats de Oexerhof is een interview afgenomen met de heer Bijman, voorzitter van de stichting Oexerhof. Eén van de doelstellingen van de stichting is het bieden van schoolaccommodatie ten behoeve van de statutair in Amsterdam gevestigde Stichting School voor Praktische Filosofie en Spiritualiteit (Praktische Filosofie 2016).

De manier van interviewen is eerder uiteengezet in het hoofdstuk methode. In de interviews staan vier thema's centraal.

- De herbestemming
- Behoud
- Identiteit
- Toekomst

5.1 De Oexerhof

De plek waar de Oexerhof gevestigd is, is een plek waar al vroeg bebouwing was. Dit kwam met name door de gunstige locatie. Het landgoed ligt namelijk op ongeveer vijf kilometer van de IJssel. Het ligt in het meanderend gebied van de rivier. Hoewel dit landgoed uit de negentiende eeuw stamt is er in de omgeving al sinds de zestiende eeuw sprake van bewoning. Het huidige hoofdhuis op de buitenplaats is ongeveer 150 jaar oud, al is het na een brand in 1900 deels herbouwd. De Oexerhof kende tot aan de Tweede Wereldoorlog een residentiële functie en was eigendom van een adellijke familie. Na de oorlog heeft het pand een andere bestemming gekregen.

De herbestemming

De eerste herbestemming van het pand stamt uit de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog. Toen kwam het landgoed in handen van een verzekeringsbedrijf. Dit bedrijf had veel land in de regio verworven in het kader van een belegging, waaronder deze buitenplaats. Het bedrijf gebruikte het hoofdgebouw voor cursussen en opleidingen voor het eigen personeel. Doordat het gebouw verschillende grote ruimten bezit, biedt het uitstekend onderdak aan grotere groepen. De herbestemming tot opleidingslocatie heeft daarom niet geleid tot grote aanpassingen. De tweede herbestemming heeft plaatsgevonden in 1990, toen bood het onderdak aan de school voor praktische filosofie en spiritualiteit. Deze herbestemming kwam tot stand nadat het pand een aantal jaren had leeggestaan. Die leegstand was de mensen uit de omgeving een doorn in het oog, omdat de buitenplaats een prominente rol vervult als landmark. Dat vraagt om een gebruiksfunctie en bovendien wordt zo verloedering voorkomen. Wel was er enige argwaan bij de herbestemming omdat men vreesde voor niet-passende functies. Inmiddels wordt het nieuwe gebruik positief gewaardeerd.

Behoud

Tijdens de eerste herbestemming waren de grootste aanpassingen het wijzigen van slaapkamers en woonvertrekken in cursuslokalen. Dit bleek een relatief mineure ingreep. Vele vertrekken waren groot genoeg om als cursuslokaal te fungeren. Ook het exterieur bleef grotendeels ongewijzigd. De indeling van deuren, ramen, schoorstenen en zolderingen etc. zijn hetzelfde gebleven. De Oexerhof was bovendien een gemeentelijk monument, wat bescherming bood tegen al te grote ingrepen. Ook speelde mee, dat de aankoop van het pand de nieuwe eigenaar weinig financiële ruimte liet om grote verbouwingen uit te voeren. Wanneer het financieel mogelijk was geweest had men graag een grote ruimte op de begane grond bijgebouwd.

De herbestemming heeft naast invloed op het pand natuurlijk ook zijn uitwerking op het omliggende terrein. In het geval van de Oexerhof heeft de nieuwe functie een zeer bijzondere uitwerking gehad op het omliggende landgoed. De school voor praktische filosofie en spiritualiteit hecht zeer aan een rustige omgeving. Toen de school zich er in 1990 vestigde verkeerde het landgoed in een goede staat. Een zichtlijn vanuit het huis was gericht op een nabijgelegen beek, maar werd verstoord door een weiland dat door een boer gebruikt werd. De school kocht

Afb. 10. Het hoofdgebouw van de Oexerhof (OV).
Foto: Harmen Peet.

het weiland aan om daarmee een einde te maken aan verstorende activiteiten. Daarmee werd ook de historische zichtlijn hersteld.

Het stilteaspect, de schoonheid van het landgoed en de inrichting zijn in de huidige functie leidend geweest in het onderhoud van het pand.

Identiteit

Veel gebruikers ervaren hun buitenplaats als een bijzondere plek. Het historisch bewustzijn speelt zeker een rol. Toch is de vraag is of de gebruikers daadwerkelijk op de hoogte zijn van de historie van de buitenplaats. Die kennis blijkt in mindere mate aanwezig. De meeste gebruikers zien de buitenplaats in de huidige staat als bijzondere plek en daarbij speelt de historie voornamelijk op de achtergrond een rol. De studenten voelen zich zeer betrokken bij de Oexerhof, wat vooral het gevolg is van het feit dat ze zelf meehelpen met het onderhoud. Deze fysieke betrokkenheid zorgt voor emotionele betrokkenheid en leidt tot meer waardering. Vanuit de school zelf wordt het historisch besef onder de studenten niet daadwerkelijk gestimuleerd. Het historische aspect van de buitenplaats wordt niet uitgedragen. Ook in de werving van nieuwe studenten speelt de historie geen belangrijke rol. Toch zouden aanpassingen aan gebouw en omgeving stuiten op weerstand bij de studenten.

Toekomst

Wat betreft de toekomst van de Oexerhof is het aannemelijk dat de huidige functie nog jaren kan blijven bestaan en is er evenmin de verwachting dat er veel veranderingen aan het pand en de omgeving zullen plaatsvinden. Het enige gevaar schuilt in de mogelijkheid dat het aantal studenten van de school voor praktische filosofie en spiritualiteit afneemt. Daarmee komt het business model in gevaar. Daling van inkomsten kan leiden tot minder onderhoud van pand en landgoed.

5.2 Kasteel Bethlehem

Kasteel Bethlehem kent een eeuwenoude geschiedenis. Al in de dertiende eeuw werd er melding van het bestaan van het kasteel gemaakt, al was dat onder de naam Limale, wat later Limmel werd. In de loop der tijd is het kasteel meerdere keren in verval geraakt om vervolgens weer te worden gerestaureerd. In de zestiende eeuw kwam het in handen van de ridderlijke Duitse Orde. De orde was verantwoordelijk voor de restauratie van het bouwwerk en gaf het de naam Bethlehem, misschien afgeleid van het nabijgelegen kasteel Jerusalem. Die naam

was weer geïnspireerd op een pelgrimstocht naar het Heilige Land van een eigenaar. In 1579 werd Bethlehem verwoest tijdens de belegering van Maastricht, Pas in 1700 vond een restauratie plaats. Later werd het kasteel uitgebreid, met onder andere een toren. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd het omliggende park heringericht als speeltuin met dierenpark. Tijdens de oorlog werd de Nationale Jeugdstorm, de NSB-jeugdbeweging, in Bethlehem ondergebracht. Na de bevrijding bleek het kasteel geheel uitgeleefd en verkeerde het in een vervallen staat. In 1953 werd aangekocht door de hotelschool Maastricht.

De herbestemming

De eerste herbestemming was gericht op de functie van internaat voor studenten. De stal werd verbouwd tot slaapaccommodatie. In de jaren '70 is er op het terrein nieuwbouw gepleegd. De nieuwbouw fungeerde als onderwijsgebouw, terwijl het historische hoofdhuis de werkruimten voor de docenten bevatte. De omvorming van het kasteel tot leerhotel vond plaats in de periode van 2008 tot 2010.

*Afb. 11. Kasteel Bethlehem (LI) van buiten.
Foto: Harmen Peet.*

Behoud

Die functieverandering had weinig gevolgen voor het exterieur. Dit komt omdat het kasteel een monumentale status heeft, wat het niet mogelijk maakt aanpassingen aan de buitenzijde van het kasteel te doen. Binnen in het kasteel zijn echter wel de nodige aanpassingen gedaan. In het kasteel zijn hotelkamers gebouwd, ontworpen door designers. Dit maakt dat de kamers een heel moderne uitstraling hebben, wat in contrast staat met de historie van het gebouw. Wel is gekozen voor een combinatie van authentieke elementen met moderne inrichting.

Het interieur is door de herbestemming niet meer historisch, maar door de nieuwe functie is behoud van het kasteel gewaarborgd. Ook met betrekking tot de directe omgeving heeft de herbestemming van het kasteel tot hotelschool de nodige gevolgen gehad. Op het terrein van het kasteel is in de jaren '70 een geheel nieuw pand gebouwd dat dienst doet als schoolgebouw. Dit heeft een negatief effect op het historische karakter van het geheel.

Identiteit

Het is de vraag in hoeverre de studenten het pand daadwerkelijk als historisch ervaren. Desgevraagd blijkt uit hun reacties geen sterk bewustzijn te wonen en werken in een historisch pand. Door de moderne inrichting van het kasteel en het feit dat studenten het gevoel hebben werkzaam te zijn in een hotel, wordt dit historisch besef

Afb. 12. Authentieke balken bieden letterlijk zicht op de historie van het pand.
Foto: Harmen Peet.

niet enorm gevoed. Wel wordt er vanuit de school zo'n besef gestimuleerd. Een voorbeeld hiervan is het samenstellen van een fotogalerij met oude foto's van het kasteel in samenwerking met de studenten. De band die de studenten ervaren is gebaseerd op hun eigen ervaringen en herinneringen, vooral als school. Die band is hecht, zoals blijkt uit de vele bezoeken van alumni aan het kasteel

Het feit dat de affectie van de studenten geen relatie heeft met de historie van het pand zou een gevaar kunnen vormen voor het behoud van de oorspronkelijke elementen, maar hun sterke emotionele band kan ook positief werken: ze zullen zich verzetten tegen het verdwijnen van hun vertrouwde schoolgebouw. Dan zijn er de gasten. Die ervaren het hotel wel als kasteel, ondanks de moderne inrichting.

Afb. 13. Contrast tussen historie (balken) en modern design
Foto: Harmen Peet.

Afb. 14. Nieuwbouw op het terrein. Foto www.bblemmens.nl, 2016.

Toekomst

De kans bestaat dat de school in de toekomst zal groeien. Dit kan een gevaar vormen voor het behoud van het kasteel. Door de status van rijksmonument is de school gebonden aan allerlei beperkingen met betrekking tot uitbreiding of aanpassing van het kasteel. Voor het kasteel zal er in de toekomst daarom niet al te veel veranderen, simpelweg omdat daar de mogelijkheden niet voor zijn. Voor de campus en de bijgebouwen op het terrein gelden deze beperkingen uiteraard niet. De historische omgeving is dus onbeschermd en een massale campus rondom het historische hoofdhuis zal de beleving en historische waarde daarvan zeker sterk aantasten.

6

Conclusie

*Kasteel van Breda in
Breda (NB).
Peter van der Wielen,
2009.*

Aan de hand van een inventarisatie en van casestudies is de volgende vraag onderzocht:

- *In hoeverre draagt de herbestemming van kastelen en buitenplaatsen tot onderwijsinstelling bij aan het behoud van het gebouw en haar directe omgeving, en in hoeverre identificeren de gebruikers zich met het erfgoed?*

De vraag is opgedeeld twee deelvragen. Ten eerste:

- *Welke gevolgen heeft de herbestemming op de fysieke kenmerken van het kasteel of buitenplaats en de directe omgeving?*

Het trekken van een generaliseerbare conclusie blijkt lastig. De verschillende vormen van herbestemming hebben allemaal een andere uitwerking op het kasteel of de buitenplaats. In sommige gevallen zorgt de herbestemming voor het behoud van een pand, terwijl in andere gevallen de herbestemming leidt tot een verlies van historische waarden. Een verklaring voor deze uitkomst is de grote verscheidenheid aan onderwijsfuncties. Waar de ene onderwijsvorm perfect past in het gebouw, zijn andere onderwijsfuncties juist volkomen ongeschikt om in een historisch kasteel te worden ondergebracht. Waar in het geval van de Oxerhof de rust en ontspanning een belangrijke rol spelen, en daarmee de buitenplaats als het ware een continuering van de originele functie heeft gekregen, heeft kasteel Bethlehem door de herbestemming vele aanpassingen ondergaan.

De tweede vraag was:

- *In hoeverre beleven de huidige gebruikers van het erfgoed het gebouw en de directe omgeving daadwerkelijk als historisch erfgoed en identificeren zij zich met dit erfgoed?*

Uit de casestudies is gebleken dat mensen het erfgoed niet daadwerkelijk beleven als erfgoed zoals getypeerd in het theoretisch kader, namelijk als een link met het verleden die bijdraagt aan de vorming van een identiteit en daarom moet worden behouden en doorgegeven aan volgende generaties. Hoewel mensen wel een band met het pand en de omgeving ervaren, is deze niet gebaseerd op dat verleden, maar op een persoonlijke relatie met het gebouw, een relatie die tot stand komt door persoonlijke ervaringen en herinneringen. Het historisch aspect speelt hierin slechts onbewust een rol. Het feit dat men een emotionele band krijgt met een object kan wel bijdragen aan het behoud ervan. Wanneer velen een affectie met een pand hebben zal een eventuele sloop of een verbouwing leiden tot veel weerstand.

Bronnen & Bijlagen

*Huis Kieftskamp te
Vorden (GE).
Foto Hans Hageman,
2006.*

Bronnen

Literatuurlijst

- Archief NKS (2016). Eerde, Ommen, Overijssel.
- Bblemmens (2016). <http://www.bblemmens.nl/utiliteitsbouw.html>
- Boeije, H., H. 't Hart, J. Hox (red.) (2009). *Onderzoeksmethoden*. Den Haag.
- Carter, B. & G. Grimwade (1997). Balancing use and preservation in cultural heritage management. *International Journal of Heritage Studies* 3(1), 45-53.
- Dagblad voor Noord-Limburg (1988). Kasteel Well in Amerikaanse handen. 12 februari 1988.
- Defensie (2016). <https://www.defensie.nl/onderwerpen/defensieacademie/inhoud/leiderschap/kma>
- Dessing, R.W.Chr & J. Holwerda (2012). *Nationale Gids Historische Buitenplaatsen*. Wormer
- De Breul (2015). *Schoolgids de Breul 2015-2016*.
- De Heiligenberg (2016). http://deheiligenberg.nl/overdeheiligenberg_historie.htm
- Duparc, F.J. (1975). *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*. 's-Gravenhage.
- GAJBW Architecten (2016). <http://gajbw.nl/project/international-school-eerde/>
- Gelderlander (1969). Stichting Limburgse Kastelen koopt voor 4,5 ton kasteel Well. 27 september 1969.
- Grizenhout, F. (2007). *Erfgoed, De geschiedenis van een begrip*. Amsterdam.
- Hageveld (2016). <http://www.hageveld.nl/Hageveldalgemeen/Opeenlandgoed/tabid/133/Default.aspx>
- Harrison, R. (2003). *Heritage: Critical Approaches*. New York.
- Harvey, D.C. (2001). Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies* 7(4), 319-338
- Hek, M., J. Kamstra, & R.P. Geraedts (2004). *Herbestemmingswijzer. Herbestemming van bestaand vastgoed*. Delft.
- Huppertz, W., B. Olde Meierink, R. Rommes (2005). *Kastelen in Limburg, burchten en landhuizen 1000-1800*. Utrecht.
- Jaarboek Monumentenzorg (1997). *In dienst van het erfgoed*. Zwolle.
- Jaarboek Monumentenzorg (1999). *Instandhouding*. Zwolle.
- Janssen, H.L. (1996). *1000 jaar Kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen*. Utrecht.
- Kasteel Well (2016a). <http://www.emerson.edu/videos/kasteel-well>
- Kasteel Well (2016b). <http://www.emerson.edu/about-emerson/campuses-facilities/kasteel-well>
- Kastelen in Gelderland (2016). <http://www.kasteleningelderland.nl/Kastelen/baak.html>
- Landgoed Baak (2016a). <http://www.landgoedbaak.nl/accommodatie>

- Landgoed Baak (2016b). <http://www.landgoedbaak.nl/het-kasteel>
- Lowenthal, D. (1998). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge.McDowell, S. (2016). *Heritage, Memory and Identity*. In: Graham, B. & P. Howard (2016). *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Londen.
- Meihuizen, Y. (2011). Een monument beheren, onderhouden en handhaven. Overzicht van de Monumentenwet en de monumentenzorg voor ambtenaren, architecten en eigenaren. Den Haag.
- Nyenrode (2016). <http://www.nyenrode.nl/About/Pages/Default.aspx>
- ONH (2012). <http://onh.nl/nl-NL/verhaal/1886/buitenplaats-het-klooster>
- Praktische filosofie (2016). <https://www.praktische-filosofie.nl/bestuurlijke-gegevens-studiecentrum-oxerhof/>
- RCE (2013). *Sloopgevaar! voor wederopbouw-kunst*. Tijdschrift van de rijksdienst voor het cultureel erfgoed.
- RCE (2016b). <http://cultureelerfgoed.nl/dossiers/wederopbouw>
- Ribbens, K. (2002). *Een eigentijds verleden: Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000*. Hilversum.
- Rijksmonumenten (2016). <http://rijksmonumenten.nl/monument/405944/landgoed-de-breul-landhuis/zeist/>
- Stentor (2011a). *Schoolgebouw gaat kasteel ontlasten*. 27 januari 2011.
- Stentor (2008). *Nieuwbouw kasteel Eerde blijft strijdpunt*. 29 oktober 2008.
- Stentor (2011b). *Nieuwbouw spiegelt het oude kasteel*. 16 september 2011.
- Stöver, J., V. Colette, R. van Hilten, R. van Lit, C. Oldenburger-Ebbers, H. Tromp (2000). *kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*. Zutphen.
- Terlouw, P. (1996). *Kastelen en Buitenplaatsen op en om de Utrechtse Heuvelrug*. Alphen aan den Rijn.
- Thomese, M. (2008). *Erfgoed Onderwijs op de basisschool*. Assen.
- Tweed, C. & Sutherland, M. (2007). *Built cultural heritage and sustainable urban development*. *Landscape and urban planning* 83. 62-69.
- UT Nieuws (2015). *UT Nieuws: Onafhankelijk magazine van de Universiteit Twente*. 5(4).
- Utrechtse Buitenplaatsen (2016). <http://www.utrechtsebuitenplaatsen.nl/buitenplaats/de-heiligenberg>
- Van Gorp, B. (2003). *Bezienswaardig? Historisch-geografisch erfgoed in toeristische beeldvorming*. Delft.
- Wolf, H.J. (1973). *Het kasteel van Breda en de Koninklijke Militaire Academie: geschiedkundig overzicht*. Breda.
- Zande, A. van der., R. During (red.) (2010). *Erfgoed en Ruimtelijke Planning: Beleid, Wetenschap, Instrumenten en Uitvoering*. Den Haag.

Bijlage 1

Topic lijst interviews

Het interview is op te delen in twee hoofdvragen, te weten de deelvragen die in dit onderzoek centraal staan. Namelijk,

- *Welke gevolgen heeft de herbestemming op de fysieke kenmerken van het kasteel of buitenplaats en de directe omgeving?*
- *In hoeverre beleven de huidige gebruikers van het erfgoed het gebouw en de directe omgeving daadwerkelijk als historisch erfgoed en identificeren zij zich met dit erfgoed?*

Allereerst zal kort toegelicht worden wat het onderzoek precies inhoudt. Daarbij gaat het om de strekking van het onderzoek, maar ook de context waarin dit onderzoek gedaan wordt. Denk hierbij onder andere aan het benoemen van de opdrachtgever de NKS.

Voordat dieper op de inhoud ingegaan wordt is het goed eerst inleidend wat over het kasteel/de buitenplaats te vragen.

Om antwoord te geven op de twee eerder genoemde vragen

De herbestemming:

- Wat was de voornaamste **reden** voor de herbestemming
- Waren er ook andere functies mogelijk
- Waarom gekozen voor deze functie
- Was er **draagvlak** (onder de bevolking) voor de herbestemming van het kasteel/buitenplaats, of sprake van veel weerstand?
- Is er sprake geweest van bouwhistorisch onderzoek, waarbij men uitvoerig kijkt naar belangrijke historische aspecten van een gebouw, alvorens men overgaat tot “verbouwen” om een goede afweging te kunnen maken?

Behoud:

Gebouw

- Wat zijn de **grootste gevolgen** van de herbestemming met betrekking tot het gebouw?
- Is er bij de aanpassingen van het gebouw, extra rekening gehouden met het behouden van de fysieke authenticiteit van het gebouw?
- Wat heeft een hogere prioriteit gehad in die aanpassingen. Het feit dat het zo goed mogelijk moest aansluiten bij de nieuwe functie, of het zoveel mogelijk in stand houden van de originele staat?
- Wat zijn voorbeelden van authentieke elementen/aspecten?

Terrein

- Bij kastelen en buitenplaatsen is de samenhang tussen het gebouw en de directe omgeving vaak van groot belang. Denk bijvoorbeeld aan grachten en tuinen die bij het gebouw horen, waardoor het één geheel vormt.

- Hoe was het vroeger?
- In hoeverre heeft de huidige functie invloed gehad op de directe omgeving, namelijk het terrein.
 - Als dit invloed heeft gehad. Is er bij eventuele aanpassingen rekening gehouden met de relatie tot het gebouw.
- Wanneer het gebouw een andere functie zou hebben gehad, zou dit tot grote verschillen in - vergelijking met de huidige situatie hebben geleid.

Identiteit:

- Is er bij de gebruikers van het gebouw/terrein het besef dat het gaat om een historisch object?
- Wordt er bij de studenten vanuit de school/instelling bewustzijn gecreëerd, geschiedenis kasteel in onderwijs
- Worden de cultuurhistorische waarden van het kasteel gebruikt door de instelling naar buiten toe, bijvoorbeeld in werving studenten.
- Komen studenten veelal uit de buurt? Sterke relatie met kasteel
- Hoe gaan studenten met het kasteel en het terrein om, anders dan met een ander gebouw. Denk aan afval
- Is er bij eventuele aanpassingen in het verleden sprake geweest van weerstand onder de studenten of werknemers?

Terugkijkend op de herbestemming:

RCE geeft een aantal kenmerken van monumenten.

- *cultuurhistorische waarden; geschiedenis, beleving*
- *architectuur- en kunsthistorische waarden; bouwstijl, interieur*
- *situationele- en ensemblewaarden; plaats in het landschap/landmark, samenhang met omgeving (hoe ziet de bevolking het kasteel/buitenplaats)*
- *gaafheid en herkenbaarheid; weinig aanpassing, fysiek en visueel*
- *zeldzaamheid.*

Toekomst:

- Hoe ziet u de toekomst van dit kasteel/ deze buitenplaats in deze functie, gekeken naar het behoud.
 - Denk aan uitbreiding, verbouwing etc. Gevolgen die dit heeft.

Serie NKS-rapporten

Onder redactie van dr. F. Vogelzang

In deze serie verschenen eerder:

- Deel 1 - Heden en verleden, *Religieuze herbestemming van kastelen en buitenplaatsen in Noord-Brabant*, Marloes Vrancken, juni 2009.
- Deel 2 - Beter beleven van erfgoed, *Een onderzoek naar de informatiebehoefte over kastelen*, Josephina Kuypers, Susanne Wiss, november 2009.
- Deel 3 - Een toekomst voor een verdwenen verleden, *Kasteelplaatsen in de Provincie Utrecht*, Ben Olde Meierink, Fred Vogelzang, april 2010.
- Deel 4 - Onbekend maakt onbemind, *Evaluatieonderzoek Meldpunt Bedreigde Kastelen*, Lisette Vos, april 2010.
- Deel 5 - 'Open de poort!', *De NKS als steunpunt voor provinciale kastelenstichtingen*, Joost Boomsma, Carmen Gierveld, Michiel Huisinga, Lienke Vendrik, april 2010.
- Deel 6 - Kastelen Herbestemd, *Kastelen en buitenplaatsen als instelling voor geestelijke gezondheidszorg*, Lisette Vos, oktober 2010.
- Deel 7 - Warning - Do (not) Enter, *De publieksontsluiting van kasteelruïnes in Nederland*, Vera Driessen, augustus 2010.
- Deel 8 - Vernietiging en wederopbouw, *Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens de tweede wereldoorlog*, Mariëlle Bakker, augustus 2011.
- Deel 9 - De beleving van kasteelruïnes in Nederland, *Hoe beleven bezoekers kasteelruïnes en wat zijn hun wensen voor de toekomst?*, Michiel van Ginkel, september 2011.
- Deel 10 - Een kasteelruïne om de hoek, *Wat betekenen kasteelruïnes voor omwonenden en hoe wensen zij de ruïne in de toekomst te beleven?*, Maaïke Feltmann, december 2011.
- Deel 11 - Een kastelen- en buitenplaatsencanon!?, *Adviesrapport over de mogelijke invulling van een canon over kastelen en buitenplaatsen*, Amra Sabhaz, 2012.
- Deel 12 - Het verhaal achter ons gemeentehuis..., *Onderzoek naar herbestemming van kastelen en buitenplaatsen als gemeentehuis*, Vera van der Zwan, 2014.
- Deel 13 - Locatiekeuze voor historische buitenplaatsen, *De invloed van het landschap*, Iris Koppert, 2015.
- Deel 14 - Van sprookjeskasteel to droomhotel, *De herbestemming van Limburgse kastelen vanaf 1930*, Maaike Teeuwen, 2015.
- Deel 15 - De betekenis van kasteelruïnes voor omwonenden: bezoek, verbondenheid en waardering, *Synthese van kwantitatief ruïne-onderzoek in Nederland*, Thijs Konijnendijk & Bouke van Gorp, 2016.
- Deel 16 - Sturing op de omgang met kasteelplaatsen door gemeenten, *Van A(mbitie) naar B(estemmings-plan)*, Eline van Rossum, 2016.
- Deel 17 - What to do with Heritage, *A Comparative Study of the Usage and Perception of Country Houses and Castles*, Frieda Kreuer, 2016.
- Deel 18 - Particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen in Nederland, *Een onderzoek naar woonmotieven van bewoners van kastelen en buitenplaatsen*, Geertje de Lange, 2017.